

De Spaanse belegeraar van Leiden

3 Oktoberlezingen

Redactie: Dr. E.S. van Eijck van Heslinga, Dr. R.P. Fagel, Drs. A. Netiv, Prof. dr. J. Pollmann en Dr. J. Zijlmans

De 3 Oktoberlezingen worden georganiseerd door de 3 October Vereniging en het Instituut voor Geschiedenis van de Universiteit Leiden.

Deze lezingen worden jaarlijks gehouden op de zondag voorafgaande aan 3 oktober. De eerste lezing vond plaats op 28 september 1997 in het Stedelijk Museum de Lakenhal in Leiden.

Voor de 3 Oktoberlezing wordt ieder jaar een spreker uitgenodigd, die op zijn of haar manier naar het beleg van Leiden kijkt.

3 Oktoberlezingen:

- 1997 R.P. Fagel, *Leids beleg en ontzet door Spaanse ogen.*
- 1998 J.A.F. de Jongste, *Om de religie of om de vrijheid. Spanningen tussen stadhuis en kerk na het beleg.*
- 1999 D.J. Noordam, *De historische optochten van de 3 October-Vereeniging.*
- 2000 W. Otterspeer, *De lezende Pallas. Het dubbeltalent van de Leidse universiteit.*
- 2001 S. Groenveld, *Van vyanden und vrienden bedroevet. De gevolgen van het beleg van Leiden voor de omgeving van de stad.*
- 2002 B.M.A. de Vries, *De eerste 3 October-feesten: volksvertier of vermaak voor de burgerij?*
- 2003 L.H.J. Sicking, *Geuzen en glippers. Goed en fout tijdens het beleg van Leiden.*
- 2004 R.C.J. van Maanen, *3 oktober 1574. Keerpunt in de Leidse geschiedenis.*
- 2005 J.M. Bordewijk-Knotter, *Lof zij den helden. Vier eeuwen Leidse stedentrots op het toneel.*
- 2006 Th.F. Wijsenbeek-Olthuis, *Honger.*
- 2007 A. Pol en B.J. van der Veen, *Het noodgeld van Leiden - waarheid en verdicthting.*
- 2008 J. Pollmann, *Herdenken, herinneren, vergeten. Het beleg en ontzet van Leiden in de Gouden Eeuw.*
- 2009 M. Ebben, *Winnaars en verliezers. Kerkelijke goederen en het beleg en ontzet van Leiden.*
- 2010 H. den Heijer, *Holland onder water. De logistiek achter het ontzet van Leiden.*
- 2011 J. Zijlmans, *Leidens ontzet. Vrijheidsstrijd & Volksfeest.*
- 2012 A. Netiv en C. Brandenburgh, *(Mooier dan) de werkelijkheid. Het beleg van Leiden in archief, beeld en bodem.*
- 2013 L. Jensen, *De les van Leeuwte. Kinderboeken over het beleg en ontzet van Leiden.*
- 2014 E.M. Jacobs, *Waarom Paling? De 3 oktoberfeesten door de bril van een antropoloog.*
- 2015 A. van der Lem, *Willem van Oranje en Leiden.*
- 2016 O. van Marion, *Van Jochem tot Jan. Stedenlof in liederen over Leidens Beleg en Ontzet.*

2017

De Spaanse belegeraar van Leiden

Het eigen verhaal van Francisco de Valdés

Raymond Fagel

PRIMAVERA PERS

Illustratie omslag: Magdalena Moons smeekt haar verloofde Francisco Valdez de bestorming van Leiden uit te stellen, 1574. Geschilderd door Simon Opzoomer, 1840-1850. Rijksmuseum, langdurig bruikleen van de gemeente Amsterdam.

Vormgeving: Primavera Pers

Druk: Drukkerij Nautilus, Leiden.

Universiteit Leiden

© Raymond Fagel, 2017

Niets uit deze uitgave mag worden veeelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze dan ook zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

No part of this book may be reproduced in any form, by print, photoprint, microfilm or any other means without written permission from the publisher.

ISBN 978-90-5997-248-3

De Spaanse belegeraar van Leiden

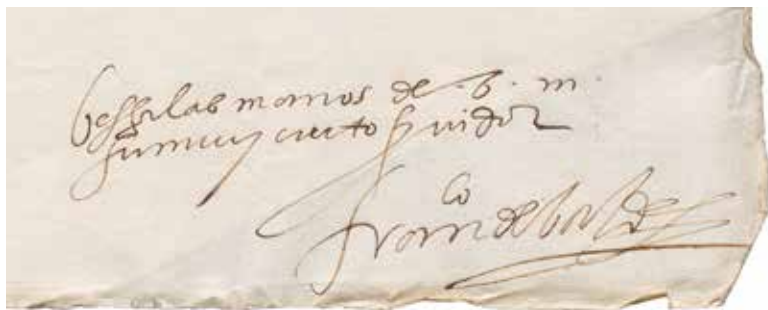
U ziet het meteen al aan de titel. De Spaanse commandant Francisco de Valdés staat in deze bijdrage centraal, de belegeraar van Leiden in 1573-1574. Het is dus niet Valdez met een z en zonder 'de' voor zijn naam. Dat is een fantasienaam uit de Nederlandse geschiedschrijving, die zelfs op een Leids straatnaambord terecht is gekomen. Valdez met een z doet eerder denken aan een commandant die het tegen Zorro opneemt of aan een Mexicaanse bandido.

Bij Valdés denkt u natuurlijk meteen aan Magdalena Moons, de Haagse joffer met Leidse familieleden, die ervoor gezorgd zou hebben dat Valdés Leiden niet heeft bestormd. Anders wilde zij niet met hem trouwen. Het is een prachtig verhaal dat

uitstekend is beschreven door Els Kloek in haar boek *Kenau & Magdalena*.¹ Over het ontstaan van dit verhaal en of het inderdaad, zoals Els Kloek graag wil, echt helemaal zo gebeurd is, wil ik het vandaag niet hebben. Francisco en Magdalena zijn in ieder geval netjes getrouwd. Vandaag gaat het over de militaire commandant Francisco de Valdés zoals die uit de Spaanse historische bronnen naar voren komt.

1. Valdezstraat, Leiden (foto R. Fagel).

2. Handtekening van Francisco de Valdés op een brief.

3. Magdalena Moons smeekt haar verloofde Francisco Valdez de bestorming van Leiden uit te stellen, 1574. Geschilderd door Simon Opzoomer, 1840-1850. Rijksmuseum, langdurig bruikleen van de gemeente Amsterdam.

Die historische bronnen zijn voornamelijk de brieven die Valdés heeft geschreven tijdens zijn jaren in de Lage Landen. Voor de periode tussen zijn aankomst in 1567 en zijn eerste vertrek uit de Nederlanden tien jaar later hebben we op dit moment ongeveer tachtig brieven tot onze beschikking, vooral uit de jaren 1573 en 1574. Er moeten er veel meer zijn geweest. Sommige brieven zijn autografen, dat wil zeggen, geschreven door Valdés zelf, andere brieven zijn door een secretaris geschreven en weer andere brieven hebben we alleen maar in kopie of in een soort puntsgewijze samenvatting. Maar ik moet u meteen teleurstellen: er zitten geen liefdesbrieven tussen. Het zijn vrijwel allemaal brieven die zijn geschreven in het kader van zijn militaire functies. Toch kunnen we uit deze brieven wel een duidelijker beeld krijgen van de persoon Valdés en van zijn belevenissen in de Nederlanden. Hoe was het om een Spaanse commandant te zijn tijdens de Nederlandse Opstand? Hoe zag hij zijn eigen werk? Hoe keek hij naar de Nederlanders om zich heen? Nog een waarschuwing vooraf. Hoewel het ons uiteindelijke doel is om een genuanceerd verhaal over de Nederlandse Opstand op tafel te krijgen, kijk ik op dit moment vooral door Spaanse ogen. Om het vastgeroeste klassieke verhaal uit de Nederlandse schoolboeken te doorbreken is het nodig om een beetje partijdig te zijn. Met nuances kun je geen beelden breken. Dat maakt dat u mij er ‘met terugwerkende kracht’ van zou kunnen beschuldigen ‘fout’ te zijn in de Tachtigjarige Oorlog.²

Valdés en zijn familie

We weten eigenlijk maar heel weinig van het leven van Francisco de Valdés. Hij is volgens mij geboren rond 1518, maar zeker is dat niet. Hoewel de meeste onderzoekers en schrijvers ervan uitgaan dat hij afkomstig is uit de Noord-Spaanse regio Asturias, staat dat evenmin vast. De Spaanse onderzoekster Lucía Fernández Secades heeft een proefschrift geschreven over de familie Valdés in het zestiende- en zeventiende-eeuwse Gijón, maar toen ik haar vroeg naar onze commandant kon zij mij niet verder helpen. In de lokale geschiedenisboeken van Asturias wordt hij altijd genoemd, maar zonder een plekje in een specifieke stamboom. De achttiende-eeuwse edelman Gregorio Menéndez de Valdés plaatst onze commandant zonder meer in zijn eigen stamboom als Francisco Menéndez de Valdés en neemt zelfs twee brieven aan hem op in zijn boek. Onze commandant was echter zeker niet van adel.³ In het nieuwe biografisch woordenboek van Spanje staat zijn geboorteplaats aangegeven als Gijón, maar wel voorzien van een vraagteken. Zijn geboortjaar staat daar overigens als 1511-1512.⁴

Het is niet gelukt om zijn ouders of zijn geboorteplaats te achterhalen. Uit een brief

van de Spaanse ambassadeur uit Lissabon aan een secretaris van de koning van 9 mei 1578 wordt duidelijk dat het huwelijk tussen Magdalena en Francisco vlak daarvoor was gesloten. We lezen dat Francisco was onterfd door zijn vader. Hij had ‘een goed verstand maar was zeer arm’. Het was Magdalena dus niet om het geld te doen geweest. De schrijver van de brief hoopte ‘dat het huwelijk naar tevredenheid van de commandant (de *maestre de campo*) zou verlopen’.⁵ Overigens was hij in 1578 geen jongeman meer gezien zijn leeftijd van rond de zestig. Magdalena was met een leeftijd van ongeveer 37 evenmin een jonge deerne. Het huwelijksgeeluk zou van korte duur zijn, want Francisco overleed in 1580 in het Italiaanse Piombino.⁶ Francisco had al kinderen vóór zijn huwelijk met Magdalena. In een brief uit 1571 van koning Filips II aan de hertog van Alva, destijds zijn opperbevelhebber in de Lage Landen, liet de koning weten dat Francisco hem om toestemming had gevraagd om naar Spanje te gaan ‘voor het huwelijk van zijn dochter dat volgens hem zonder zijn aanwezigheid niet kon doorgaan’. De koning liet de beslissing over aan Alva.⁷ Het huwelijk heeft destijds mogelijk niet plaatsgehad, want in 1574 speelde de kwestie opnieuw. De dochter had toen een naam, Francisca. Precies in de tijd rond het beleg en ontzet van Leiden was Valdés dus druk doende met het huwelijk van zijn dochter. Op 14 augustus had Valdés brieven geschreven aan zijn oude meester Alva en diens secretaris Juan de Albornoz. Vooral vanwege het huwelijk had Valdés de correspondentie met hen weer opgepakt. Hij had ze nodig.⁸

Om het huwelijk te laten plaatsvinden had Valdés opdracht gegeven om duizend dukaten voor zijn dochter uit te betalen via Albornoz. Tussenpersoon in de Nederlanden was de in Antwerpen actieve koopman Juan de Cuéllar.⁹ Maanden later klaagde Valdés in een brief aan Filips II over het feit dat hij een deel van de erfenis van zijn ouders had moeten gebruiken voor het uithuwelijken van zijn dochter, maar ook voor het in een klooster laten intreden van een andere dochter.¹⁰ Volgens een achterneef van Magdalena Moons zouden er later uit het huwelijk van haar met Francisco nog twee jong gestorven zoontjes geboren zijn, maar daarvoor bestaat geen verder bewijs.¹¹ Koopman Juan de Cuéllar, afkomstig uit de Castiliaanse stad Segovia, schreef in een brief van 26 juli 1574 aan een collega in Spanje dat Valdés in Den Haag zat en stelt dan over de commandant dat ‘die me regelmatig schrijft over wat er gebeurt’. Zo hoorde de koopman hoeveel vendels vijanden er verslagen waren en hoeveel manschappen Willem van Oranje bezat. Die informatie ging vervolgens weer in een brief naar Spanje. In een brief van november 1574 lezen we over de muiterij van de soldaten in Holland waarbij ‘commandant Valdés had bepleit dat ze niet zouden plunderen en daarom gevangen was gezet’. Had de koopman dat nieuws opnieuw uit de eerste

hand?¹² In 1576 beschrijft Cuéllar naar aanleiding van een gewonde edelman het verhaal over de verwonding van Valdés in 1572:

Een maestre de campo genaamd Francisco de Valdés raakte op dezelfde manier gewond voor Mons waarbij het gewricht van de elleboog kapot was geschoten en hij kon zijn hand niet meer open of dichtdoen, of zijn hand tot bij zijn hoofd brengen. Hij was sindsdien iedere zomer daar komen genezen en kon nu weer zelf schrijven, en zijn hand open en dichtdoen, hoewel zijn vingers voor altijd zwak zouden blijven en hij zijn zwaard als linkshandige droeg.¹³

De door Cuéllar beschreven verwonding bij Bergen in Henegouwen was voor de hertog van Alva reden om hem bij de koning voor te dragen voor een hoge bureaucratistische functie (*veedor general*). Alva schrijft: ‘zo viel mijn oog op kapitein Francisco de Valdés, die een zeer goede man is en bovendien was hij nu onbruikbaar door de verwonding die hij bij Bergen had opgelopen’.¹⁴ De functie werd uiteindelijk niet ingevuld en Francisco bleef in actieve dienst.¹⁵

De militair Francisco de Valdés

Wie anders dan Valdés zelf kan ons het beste inlichten over zijn militaire loopbaan. In een brief aan Filips II, geschreven vanuit Antwerpen op 18 april 1575, vraagt hij zijn vorst om een financiële tegemoetkoming:

De dag dat ik de piek opnam in de legers van uwe majesteit was ik geheel ontbloot van enige steun en ik nam mij voor om die te verwerven door mijn eigen daden en mijn eigen deugden en ik dien nu al achtendertig jaar in dat beroep. Tweëndertig jaar daarvan ben ik zelfs nooit weggeweest van de koninklijke vaandels en heb ik gewerkt zonder ooit mijn plicht te verzaken zoals uw generaals kunnen getuigen, vooral de hertog van Alva en de *comendador de Castilla* [landvoogd Luis de Requesens]. Twintig jaar geleden begon ik uwe majesteit te dienen in de veldtocht van Siena als kapitein van de infanterie, als commissaris-generaal van de gens d’armes en de lichte cavalerie en daarna in Lombardije als kapitein en sergeant-majoor en daarna gedurende nog eens zes jaar in deze staten in dezelfde functies en uiteindelijk koos de hertog van Alva mij als generaal [*maestre de campo general*] van het leger dat in Holland bleef en op dit moment dien ik uwe majesteit in de functie van commandant van een *tercio* infanterie. Ik wil uwe heilige majesteit niet verhalen over de vele en bijzondere diensten die ik in zoveel tijd voor uwe majesteit heb uit-

gevoerd maar verwijs daarvoor naar wat de hertog van Alva en andere kapiteins-generaal hierover hebben gezegd. Ik wil alleen zeggen dat ik zoveel jaar vaak mijn bloed heb vergoten in uw koninklijke dienst en dat ik gehandicapt ben aan mijn rechterarm en zo arm dat om een dochter van mij in een klooster te laten intreden en om een andere ongehuwde dochter in Madrid te helpen, ik gedwongen was om een deel van mijn erfenis te verkopen. Mij rest alleen de hoop op de grootheid van uwe majesteit die als een zo rechtvaardige prins naar ik hoop niet zal toelaten dat ik zonder beloning blijf, want het kleine beetje leven dat me nog wacht zal ik met de wil en de verplichting van een trouwe vazal vol tevredenheid geven en opofferen in dienst van de koninklijke dienst van uwe majesteit.¹⁶

Voor zijn komst naar de Nederlanden in 1567 had Valdés dus al een lange carrière in Italië achter de rug. In 1567 was hij de tweede man, de sergeant-majoor, van het tercio van Lombardije, bestaande uit in Italië gelegerde Spaanse troepen, en diende hij onder commandant Sancho de Londoño. Bij de eerste veldslag in de Nederlanden, in april 1568 bij Dalem, verdiende Valdés de lof van zijn superieur: 'Francisco de Valdés vervulde de functies van sergeant-majoor en kapitein heel goed, bevelen gevend en vechtend in een droge gracht.'¹⁷ Hij wist met vijf compagnieën een grote groep vijanden te verslaan bij het gevecht en nam de overlevenden gevangen. Hij zou vervolgens actief deelnemen aan de slag bij Jemmingen in juli en bij de veldslag aan de rivier de Gete in de buurt van Geldenaken, in oktober van hetzelfde jaar.¹⁸ Valdés krijgt in de kronieken van Antonio Trillo en Bernardino de Mendoza geen eer van de strijd in Dalem en bij de beschrijvingen van de andere veldslagen noemen deze kroniekschrijvers onze kapitein niet eens.¹⁹

Sargento mayor Francisco de Valdés deelde met zijn *maestre de Campo* een grote interesse in militaire theorie. Aan het einde van hun verblijf in Lier schreef de universitair geschoolde Londoño op verzoek van de hertog van Alva in drie maanden tijd een traktaat dat hij begin april 1568 ondertekende.²⁰ Deze ervaren militair en leeftijdgenoot van Valdés overleed in 1569 in de Nederlanden als militair gouverneur van Maas-tricht. Het werk van Londoño werd bij de eerste editie in 1589 meteen samen uitgegeven met een traktaat dat Valdés heeft geschreven, de *Diálogo militar*, later verschenen als de *Espejo y disciplina militar*. Dat was echter al in 1578 zelfstandig in Spanje verschenen, gevolgd door nieuwe edities in Brussel, Antwerpen en Madrid.²¹ Tegen het einde van de zestiende eeuw kwamen er Engelse en Italiaanse vertalingen op de markt. Het boekje was opgedragen aan Fadrique de Toledo, Don Frederik, de in de Nederlanden actieve zoon van de hertog van Alva. In dit geval waren het zijn vrienden die Francisco

4. Francisco de Valdés, *Diálogo militar* (1578), titelpagina.

hadden aangespoord om te schrijven over de functie van *Sargento mayor*. Volgens de ondertekening van het werk in Deventer op 20 oktober 1571 was hij toen al bevorderd tot *maestre de campo*, maar dat klopt niet.

Valdés heeft zijn traktaat geschreven in de vorm van een dialoog tussen twee militairen. Hij verdedigt vooral de professionele benadering van de *Sargento Mayor*, die moet zijn opgeleid in de militaire kunst en de militaire discipline. Het gaat om harmonie tussen theoretische kennis en praktijkervaring. Men moet zijn rekenkunde kennen om de perfecte vierkanten te creëren waar de tercios beroemd om waren.²² De beroemdste zin uit het werk: 'de dag dat een man zijn piek oppakt om soldaat te worden is de dag dat hij ophoudt om een christen te zijn',²³ wordt vaak gebruikt om het brute geweld van de oorlog te benadrukken, maar het citaat laat zien dat deze Spaanse

commandant zich juist bewust was van de onchristelijke kant van zijn beroep. De *Sargento mayor* moest een hoeder zijn van de zielen van de soldaten onder zijn bevel en alle zonde uit het kamp moeten zien te weren: niet vloeken, geen concubinaat, geen dieven! Hij weet dat er veel soldaten zijn ‘van het slechte leven’, maar zonder de vreze Gods kan iemand eenvoudigweg geen goed soldaat zijn.²⁴

Waar is Valdés gebleven vanaf de expedities van najaar 1568, totdat we in juni 1571 zijn spoor weer kunnen oppakken in Deventer? We bezitten geen correspondentie uit deze jaren, de kronieken zwijgen en ook het biografisch woordenboek van Spanje slaat deze periode over. Het is de minst bekende fase in de Nederlandse Opstand. Bijna alle boeken springen van 1568 meteen over naar de inval van de geuzen op 1 april 1572. In de eerste brief die we van Valdés hebben, geschreven op 25 juni 1571 in Deventer, schrijft hij klagend aan secretaris Alborno: ‘Het lijkt wel dat wanneer ik dichter bij de reis naar Spanje denk te komen, er redenen zijn om me nog verder weg te verbannen’. Het had het bevel van die stad op zich moeten nemen omdat anderen het niet goed hadden gedaan. Zijn toestemming voor de reis was ondertussen binnengekomen maar hij wilde wachten tot Alva zou vertrekken. Iedereen, ook Alva zelf, dacht dat de terugreis eindelijk aanstaande was.²⁵ Wel wilde Valdés op tijd naar het hof in Brussel komen om zijn reis voor te bereiden en was betaling van zijn achterstallige soldij nodig om de reis te bekostigen.²⁶ Deventer voelde als een verbanning en hij wilde na een jarenlang verblijf in de Nederlanden eindelijk naar huis. Het zou er niet van komen.

Rond de aanval van de geuzen op Den Briel vinden we in de kronieken Valdés in actie, eerst in de buurt van Brussel en later bij Rotterdam, maar nog steeds in een onopvallende rol.²⁷ Tot juni 1573 hebben we weer geen brieven van onze commandant. Tot dan was Valdés een hoge officier in het Spaanse leger maar zouden zijn daden hem geen ereplaats in de geschiedenisboeken hebben opgeleverd. Zijn traktaat was eigenlijk zijn enige ‘claim to fame’ maar zou pas jaren later verschijnen.

De oorlog in Holland

Op 12 juli 1573 gaven de opstandelingen in Haarlem zich over na een beleg van zeven maanden. Enkele dagen later stierf de bevelhebber van de uit Italië aangekomen versterkingen en Valdés kreeg toen het bevel over deze onervaren Spaanse troepen. Omdat het geen echt tercio betrof kreeg hij niet de bijbehorende titel van *maestre de campo*. Voor de periode van juni tot en met zijn aankomst in Den Haag op 30 oktober 1573 bezitten we een dertigtal brieven. Hij verdedigde in het begin van deze periode

Jlly. Jovis.

parece q' quon de p'ceder a llegar me mas cerca al viaje de España
sectaron ocasiones de proferirme mas cosas. y fto digo porq' las
p'prias de estos d'os q' estan con sus conyugal de cada uno de
esta tierra han sido causa de q' yo se decido al fin de un
d'os me aya impido de ir a queda deste p'p'io. de manera
q' puedo decir con decencia q' soy castigado por las culpas acaer
aun q' no puedo q' aya tiempo para ponerme a andar a q' un
y mas tiempo ya a d' m. por m. d. quien fust' se a cargo de
lo siguiente superece y mandamiento de los d'os de d'os
quencia q' d' m. me acordio y acaer, hasta q' partiendo de
d'os m. d' queda ya a acompañar y acaer a q' d'os m. d'os
de España. y para para serme fust' d'os q' m. d'os q' d'os
de muchos cosas muy necesarias al gener d'os m. d'os, lo qual no
se puede ser ya acaer, fust' a d' m. q' quanto sea tiempo
de la da de mandarme a d'os, q' debajo de sta. un forma a que
tome mi camino y acaer paciencia en este p'p'io. Juan de
M. d'os. la s' persona de d' m. con argumento de d'os y acaer
como sup'cedidos de d'os de d'os de d'os. 25. de junio
1571.

de Valdes en mos de d. m.
Juan de Albornoz p' m. d'os

Francisco de Valdes

5. Brief van Francisco de Valdés aan Juan de Albornoz, 25 juni 1571. AA, C.54-18. Archivo de la Casa de Alba, Palacio de Liria, Madrid.

de verbinding tussen Utrecht en Amsterdam die essentieel was voor het slagen van het beleg van Haarlem, daarna zien we hem bezig om het Haarlemmermeer te controleren en trok hij op naar Alphen aan den Rijn, met de bedoeling om een aanval op Rotterdam voor te bereiden. Uiteindelijk zou hij vanuit het noorden van Holland richting Den Haag trekken om leiding te geven aan het eerste beleg van Leiden. Valdés hield zich bezig met het opbouwen van forten, het verdedigen van routes en soms kwam het tot een echte confrontatie met de vijand. Opvallend is dat hij leiding gaf aan een gemengd geheel van Spaanse, Duitse en Waalse soldaten, verspreid over Holland, vaak gelegerd in kleine dorpjes en fortificaties. Het was zwaar werk: geen geld, geen voorraden, moeizame communicatie, en al dat water. In een brief van 18 juni aan de hertog van Alva, geschreven om vijf uur in de ochtend liet hij weten:

dat ik de laatste dagen niet het afgesproken aantal brieven naar de hertog heb gestuurd, maar dat dit komt omdat ik dag en nacht bezig ben geweest met het verkennen van al die kanalen, wegen en doorgangen waar de vijand zich kon ophouden om de toevoer naar het legerkamp te verhinderen.²⁸

Hij stuurde met deze brief ook een schets mee van het terrein met daarop aangegeven de kanalen, waterlopen, forten en dijken. In een volgende brief, geschreven op dezelfde dag om twee uur 's middags, moest hij mededelen dat de Diemersluis tegen de verwachtingen in verloren was gegaan. Hij gaf de trage Duitse hulptroepen de schuld maar roemde ook de snelheid van handelen van de vijand: 'We waren zo zeker dat we alle doorgangen goed bewapend hadden dat men er alleen met vleugels doorheen zou kunnen komen'.²⁹ Valdés was gefrustreerd en deed in deze brief zijn beklag bij de hertog. Er waren teveel verschillende leidinggevendenden (*cabezas*) en de besluitvorming was te traag. Hij wilde niemand beschuldigen maar hij had zoveel ervaring en toch wilde niemand naar hem luisteren. Hij riskeerde nu het verlies van zijn reputatie, maar in dienst van zijne majesteit en de hertog onderging hij dat gelaten. Een dag later sprak de getergde commandant voor het eerst over 'rebellens' in plaats van het neutrale 'vijanden'.³⁰ Later vinden we in zijn brieven ook de term 'bellacos' (schurken) voor een klein groepje vijanden, een krachtterm waar vooral de hertog van Alva veel van hield.³¹ Zowel Alva als Valdés gingen in deze periode nog uit van een strijd tegen een kleine groep rebellen.³²

Er werd echt gevochten. Zo lezen we in een brief het verslag van de inname van het fort bij Nieuwerbrug aan den Rijn en van een fort bij Alphen aan den Rijn.³³ Ondanks alle problemen die hij tegenkwam had hij hoop op de overwinning, vooral door de

6. Valdés als bevelhebber. Gravure van Cornelis Visscher (1649). Erfgoed Leiden en Omstreken.

onderlinge conflicten tussen de Nederlandse katholieken en protestanten (de kettters). Met geld, bevoorrading, enkele schepen en Spaanse troepen hoopte hij dat 'de zeer hardnekkige rebellie van deze steden' spoedig bedwongen zou zijn. Hij was klaar voor de confrontatie met de vijand en als ze kwamen 'zou hij ze hun verdiende loon geven'.³⁴ Tussen eind augustus en begin oktober verbleef Valdés in de regio rond Alphen aan de Rijn. Hij deed weer eens zijn beklag bij Alva en Albornoz over de slechte omstandigheden waarin de Spaanse en Waalse troepen zich bevonden: ze deserteerden op grote

schaal, 'in groepen van twintig', en ze werden ziek: 'de helft van de Spanjaarden is ziek geworden door het eten van kool en vlees en door het drinken van water'. Tegen Alva verzochtte hij: 'als de oplossing lang op zich laat wachten dan zal ik in mijn eentje achterblijven bij de vaandels'.³⁵ Arme Valdés! Er waren ook compagnieën die niet meer onder controle waren zoals die van don Gabriel Niño. De volledig losgeslagen soldaten van die compagnie waren meteen bij aankomst begonnen met het slachten van de koeien van de arme bevolking. Valdés had drie vanden opgepakt en hoopte dat hij er ten minste één mocht berechten als voorbeeld voor de anderen.³⁶

Vanaf 4 oktober 1573 was onze commandant druk bezig met het organiseren van de troepenverplaatsingen vanuit het noorden van Holland in de richting van Leiden. Hij gaf precies de te volgen route aan, waar de bruggen lagen en waar de soldaten onderdak konden vinden. Hij toonde zich een kenner van de dorpen in de omgeving van Leiden.³⁷ Maar toen de eerste troepen Leiderdorp binnen kwamen, lag Valdés doodziek in Beverwijk:

7. Geschilderde stadsplattegrond van Den Haag, kopie door Cornelis Elandts uit 1663 van een schilderij uit 1570 dat verloren is gegaan. Haags Historisch Museum, Den Haag (detail).

De zware belasting van lichaam en geest, en dat op een leeftijd van 55 jaar, hebben me geveld en ik lig zwaar ziek in bed met enorm hoge koorts en moet grote hoeveelheden overgeven.³⁸

Opnieuw, arme Valdés! Een paar weken later was hij weer volop bezig met de troepenverplaatsingen en werd hij om elf uur 's avonds geconfronteerd met een poging tot muiterij van manschappen uit het tercio van Napels. Don Frederik had deze Spaanse troepen brood en stoffen beloofd, was toen zelf weggegaan en had geen woord gehouden. Omdat Valdés zelf niet de juiste papieren had gekregen om als bevelhebber op te treden werd er niet naar hem geluisterd. Het was dus blijkbaar mogelijk voor een trouwe dienaar van Alva, die zichzelf in de ondertekening van zijn brieven altijd als zijn creatuur, zijn maaksel (*hechura*), betitelde, om in een brief aan de secretaris van de hertog stevige kritiek te leveren op diens zoon.³⁹

8. De schansen bij het eerste beleg. Kaart van Joost Janszoon Bilhamer (kopie), Regionaal Archief Leiden.

O, o, Den Haag...

Op 30 oktober 1573 kwam Valdés aan in Den Haag.⁴⁰ We hebben veertien brieven van Valdés uit deze plaats voor de periode tussen 31 oktober en 1 december. Hoewel we het niet met zekerheid weten was dit vermoedelijk zijn eerste lange verblijf in Den Haag. Heeft hij toen zijn Magdalena leren kennen? Alva benoemde hem op 1 november tot *maestre de campo general*, opperbevelhebber van de koninklijke troepen in Holland, met een hoger inkomen dan de andere commandanten van de tercios.⁴¹ Voor iemand die niet van adel was zoals Valdés, was dit een uitzonderlijke eer.

Tijdens dit eerste beleg van Leiden lag de grootste Spaanse fortificatie in Leiderdorp en hoewel dat wel het hoofdkwartier van Valdés is genoemd, bezitten we maar één brief uit deze vesting. Valdés verbleef veel liever aan het Binnenhof.⁴² Op 31 oktober schreef hij een korte brief aan Albornoz en een lange aan de hertog.⁴³ Hij had een dag eerder al een brief geschreven maar die is niet bewaard gebleven. Of zelfs

nooit aangekomen. Het zijn zeer positieve brieven. Iedereen was heel tevreden met de goede huisvesting. Valdés pakt zelfs uitzonderlijk uit met een psalmcitaat in het latijn.⁴⁴ Hij had de hertog overigens wel wat uit te leggen:

In de brief die ik gisteren aan uwe excellentie heb geschreven, heb ik geen uitleg gegeven van de reden om Den Haag te bezetten, wetende dat uwe excellentie hier tegen was, maar ik was dermate bewogen door de slechte staat van de toegewezen verblijfplaatsen, zonder mogelijkheden tot bevoorrading, dat ik me gedwongen voelde om ze te brengen naar een plaats waar ze zouden kunnen eten.

Hij weet dit nog verder goed te praten:

Ik ben ervan overtuigd dat God me heeft geleid want in dit hele gebied hebben ze ons ontvangen met de grootst denkbare vreugde ter wereld en ieder uur komen er dorpingen die ons vragen om soldaten te sturen ter verdediging tegen de brutaliteiten van de rebellen.

Hij herhaalt dit iets later in dezelfde brief nog eens: ‘want ik zie de dorpingen vol verlangen om zich te bevrijden van het juk en de tirannie van deze rebellen’. De Engelse militair en kroniekschrijver Roger Williams geeft een vergelijkbare beschrijving van de aankomst in Den Haag: ‘Baldess gecommen sijnde in de fraye en rijcke vleckte van ’s Gravenhaege sonder eenige tegenstant, vont die plaetse ghenoechsaem om noch eens soo veel volcx aldaer te leggen, als hij bij hem hadde, en dat al onder dack, jae meest in goede bedden’.⁴⁵ Het door Valdés vernieuwde bestuur van Den Haag trok een tolk aan ‘die de Spaensche tale verstaet ende oick spreekken can’. De katholieke mis werd in ere hersteld.⁴⁶ Afgaande op de positieve toon van deze brieven behoren de eerste dagen van Valdés in Den Haag tot de gelukkigste momenten in zijn Nederlandse jaren. Een romanticus ziet hierin de hand van Magdalena.

Maar er moest weer gevochten worden. De opstandelingen bouwden aan een fort bij Maassluis en Valdés moest ze daar weer vandaan zien te verjagen, samen met zijn collega maestre de campo Julián Romero.⁴⁷ Het werd een succes: de invloedrijke agitator Marnix van Sint-Aldegonde werd gevangen genomen en zeshonderd opstandelingen zouden zijn gesneuveld. Helaas voor Valdés schrijft kroniekschrijver Williams de overwinning in zijn geheel toe aan Romero.⁴⁸ Later zal Valdés in een brief terugkomen op de gevangenschap van Marnix:

Op basis van de paar keer dat ik met hem heb gesproken heeft hij me zeer geërgerd als de vreselijke ketter die hij is. Hoewel hij een gevangene is, meent hij dat de koning vrijheid van geweten moet toestaan in deze staten. Hij is zonder twijfel een man met een zeer goed verstand en zeer geleerd in Grieks, Latijn en Hebreeuws, maar al die vaardigheden gebruikt hij voor het kwade.⁴⁹

In de brieven van deze tijd duiken voor het eerst enkele niet-Spaanse woorden op: ‘plat pays’, ‘burgosmastres’, ‘schiavinos’, en voor het eerst het woord ‘geuzen’ (gueses).⁵⁰ In een brief van 8 november denkt hij zelfs uit de dorpelingen van de streek een soort militie te vormen, ‘un petit ejército’, een legertje.⁵¹ Er zijn zo in Den Haag voor het eerst een paar woorden Frans in het vocabulaire van Valdés geslopen, gecombineerd met een groot vertrouwen in de katholieke Nederlanders. Zou dit kunnen duiden op meer contact met de lokale bevolking? Ontwaren we hier opnieuw de schim van Magdalena?

Het korte bezoek aan Leiderdorp was nodig om de forten rond Leiden te bezoeken en om te kijken wat er te doen viel aan een fort dat die van Leiden hadden gebouwd tussen Zoeterwoude en Leiderdorp.⁵² Maar de grootste problemen werden niet veroorzaakt door de vijand. Geldgebrek was zijn grootste zorg; geld om de forten in aanbouw af te maken. Hij had bijna geen arbeiders meer, geen brood, geen karren. Hij had artillerie nodig, want nu konden de opstandelingen ongestraft vanaf het water de forten beschieten. Hij had dus schepen nodig om de Maas te beheersen. De Spaanse troepen deserterden massaal en sommige officieren lichtten de betaalmesters op zodat ze er met veel geld vandoor konden gaan. De onervaren Spaanse soldaten van het tercio Italia waren zo slecht voorzien van kleding ‘dat ze wel zielen leken die zo uit het vagevuur kwamen’. De cavalerie klaagde continu over geldgebrek en zorgde voor grote overlast. Veel kapiteins waren of ziek, of gewond, of hadden hun eigen troepen verlaten om ergens anders een prettiger verblijfplaats te zoeken.⁵³ Op 16 november hadden de Spaanse soldaten zelfs een algemene aanklacht opgehangen tegen Valdés. Ze beschuldigden de commandant ervan niet voldoende aandacht te geven aan de verblijven, het voedsel en de verdere benodigdheden, terwijl ‘we weten dat die in uw huis niet ontbreken’. Ze dreigden met muiterij. Ze kunnen niet blijven leven in de dorpen zonder betaald te worden: ‘We zullen het land vernielen en dat zal uw schuld zijn’.⁵⁴ Ten slotte waarschuwde Valdés op 19 november voor de winter. Die van Leiden waren al bezig om grote hoeveelheden sledes te maken en Valdés had nu geld nodig om zelf sledes en ijsnagels te laten maken, ‘zodat de soldaten over het ijs kunnen lopen’. Het was één en al ellende in de brieven. En we zijn er nog niet. Hoewel hij

zelfs geen tijd meer had om zijn post te lezen, stuurde hij zoals afgesproken iedere dag een brief aan Alva. Maar hij kreeg geen brieven terug. Als zeer trouwe dienaar gaf Valdés de schuld hiervan aan de onveiligheid op de wegen, niet aan nalatigheid van de hertog. Hij was immers bereid voor hem te sterven. Valdés was ten einde raad in deze periode. Hij probeerde overeind te blijven met behulp van zijn eigen geld en hij beweerde zelfs persoonlijk zakken met graan gesjouwd te hebben.⁵⁵

Op 1 december volgt voorlopig de laatste brief uit Den Haag. Uit brieven die ze hadden onderschept werd duidelijk dat de bevolking van Leiden het garnizoen uit hun stad wilde verjagen. Ze konden niet meer tegen de ruzies en verafschuwden het slechte gedrag van de soldaten: 'iedere dag zeggen ze tegen hen dat ze de stad maar moeten verlaten en dat ze zelf hun stad wel kunnen beschermen'. Men had in de nacht ook gehoord hoe er alarm was geslagen in Leiden met bellen en trommels en er was gedurende een uur veel geschoten in de stad.⁵⁶ Later volgden er berichten dat er iedere dag gevechten waren tussen de bevolking en de soldaten.⁵⁷ Vanuit Den Haag reisde Valdés naar Warmond om daar het kasteel te veroveren. Toen ze de artillerie hadden opgesteld, ontsnapten de verdedigers door de achterdeur: 'die van het land zijn zo handig en vaardig in het lopen over ijs met hun schaatsen dat je ze onmogelijk kan inhalen, zelfs niet met paarden. Het is fraai om te zien hoe al die dorpelingen en soldaten van dit land op deze manier voortgaan'. De lof richting Nederlanders werd gevolgd door kritiek, want Valdés had geen geld gekregen om zijn eigen manschappen van ijsnagels te voorzien.⁵⁸ Valdés vertrok uit Den Haag, Alva en Albornoz verlieten de Nederlanden door de achterdeur, de nieuwe landvoogd Requesens trad aan door de voordeur. Er volgt een periode van radiostilte in de bewaard gebleven correspondentie tot 15 april 1574. Valdés had op 21 maart het eerste beleg van Leiden opgebroken om de oostgrens van de Nederlanden te gaan beschermen tegen een invasie uit Duitsland. Op 14 april behaalde de Spaanse commandant Sancho Dávila een daverende overwinning in de slag bij de Mokerhei. Valdés was toen net met zijn troepen bij Nijmegen de Waal overgestoken. Net te laat om te delen in de victorie.

Op de terugweg kwamen de troepen van Valdés langs Utrecht. Daar ging het mis. De gouverneur van de stad, de graaf van La Roche, gaf toestemming om de troepen in de buitenwijken in te kwartieren, maar hij had de burgers eerst alle goederen uit hun huizen laten halen: 'Er was geen textiel, geen enkele pot om te koken, geen bord, geen bankje om te zitten en zelfs geen brandhout en stro om op te slapen'. De soldaten waren er slecht aan toe en hadden zelfs geen schoenen meer aan hun voeten. Een paar boze Spaanse soldaten staken toen enkele huizen in brand. Valdés liet ze snel arresteren en wilde dat de soldaten de schade betaalden, maar het kwaad was

al geschied. De burgers pakten de wapens op tegen de Spanjaarden in de stad. Die vluchtten de kloosters in en naar het kasteel de Vredenburg. Soldaten die niet op tijd een onderkomen vonden, werden geslagen en mishandeld. Men had zelfs een gehandicapte soldaat zijn krukken afgenomen en hem gedwongen om midden op straat te dansen terwijl ze hem belachelijk maakten. Ze spraken in hun gesprekken en tijdens hun drankpartijen openlijk over een aanval op de Vredenburg. Gouverneur La Roche zelf schrijft Requesens echter alleen over het gooien van wat stenen en het gebruik van een mes, met slechts enkele Spaanse gewonden. Duizenden burgers hadden vanaf de stadsmuur gezien dat de Spanjaarden huizen in brand staken en ze waren erg bang geworden door het nieuws over de muiterij in Antwerpen.⁵⁹ De Spaanse opperbevelhebber en de Nederlandse bestuurders zaten duidelijk niet meer op één lijn. In een iets latere brief later spreekt Valdés zelfs over 'de haat van de Bourgondiërs jegens de Spaanse natie'.⁶⁰ Bourgondiërs is hier wellicht gebruikt in de betekenis van de Franstalige Nederlandse elite. Toen Valdés kort daarop in Antwerpen aankwam voor nieuwe instructies, probeerden de muiters hem te doden en alleen door zich te verbergen kon hij zich beschermen tegen de woede van de soldaten.⁶¹

Het tweede beleg van Leiden

Een paar weken later was de situatie weer volledig omgeslagen. Nadat de muiterij was gestopt slaagde Valdés erin om de omsingeling van Leiden weer snel ter hand te nemen. Dit was een militaire prestatie van formaat. In mijn lezing uit 1997 heb ik dit verhaal beschreven aan de hand van de Spaanse kronieken, nu kunnen we Valdés zelf aan het woord laten. Op 28 mei schreef hij namelijk vanuit Den Haag twee lange brieven aan Requesens die bewaard zijn gebleven in kopievorm.⁶² Het spannendste deel is dat van de slag bij Alphen aan den Rijn die ook in de kroniek van Bernardino de Mendoza veel aandacht krijgt. Het was een bloedige strijd met veel doden aan de kant van de verdedigers. Hoewel Mendoza de Spaanse troepen zwemmend de rivier over laat gaan, is daar bij Valdés geen sprake van. De ervaren commandant schreef zelf: 'sinds ik soldaat ben, heb ik nooit een gevecht gezien waarbij men meer dan een uur lang zo goed heeft gevochten'. Hij verzocht daarom de landvoogd om de helden van de slag te belonen met een extra betaling, een *ventaja*, voor de eerste soldaat op de schans, voor de eerste officier, voor de belangrijkste kapitein, etc. Op 28 mei waren de onderhandelingen met Leiden in volle gang. De heer van Matenesse sprak met die van de stad bij de stadsmuur. De Leidse bestuurders beloofden geen troepen van Oranje binnen te laten maar ze wilden wel eerst een pardon zien dat persoonlijk was ondertekend door de koning. Valdés was op dat moment eveneens voorstander

van een pardon voor de bewoners van Leiden. In deze tijd schreef hij zelf enkele brieven aan het Leidse stadsbestuur, waaronder twee die bewaard worden in de Leidse universiteitsbibliotheek.⁶³ In juli geloofde Valdés nog steeds in de overgave van de stad.⁶⁴

In augustus schreef Valdés weer een aantal brieven aan Alva en Albornoz, deels met het doel om de zaak van zijn dochter te bepleiten. Valdés kon de hertog en diens secretaris alleen maar terugbetalen met woorden van trouw en met informatie. Hij verhaalde over de overwinning bij Alphen en over de manier waarop hij de forten van Maassluis en Vlaardingingen had weten te heroveren. Hij schrijft de hertog ook over de honger in Leiden:

Leiden bevindt zich in extreme nood en hun koppigheid is zo groot dat hoewel ze geen troepen in de stad hebben en ze dood gaan van de honger, ze zich niet willen overgeven. Al vele dagen krijgen ze maar een half pond brood als rantsoen en dan alleen nog voor de rijken, want het grootste deel van de bevolking leeft van het eten van wortels en andere groente en fruit en zo gaan veel mensen dood van de honger en de pest.

Valdés had forten laten bouwen op schootsafstand zodat men de koeien niet kon laten grazen en de groente niet kon oogsten. Het kon niet lang duren voor Leiden zich zou overgeven.⁶⁵ Andere informatie ging over de specifieke troepen die aanwezig waren en over de hoop dat de vloot uit Spanje snel zou komen. Daar was haast bij, 'want we staan al aan het begin van de winter, met veel regen en wind'.⁶⁶

Koning Filips II kreeg behalve de brieven van zijn landvoogd ook de brieven van Valdés onder ogen, soms in de vorm van een samenvatting van de belangrijkste punten, soms in de vorm van kopieën. Het toont het belang van de gebeurtenissen in Leiden voor de koning. Het geeft ons de mogelijkheid om met Valdés mee te leven tijdens de laatste weken toen het water steeds verder oprukte in de richting van de stad.⁶⁷ Op 15 september staan de troepen van Valdés klaar bij de gefortificeerde dijk van Zoetermeer. Het blijft voor hem heel vreemd om te zien dat men de dijken kapot maakt zodat het land onder kan lopen, terwijl men altijd de dijken had versterkt om zich tegen het water te verdedigen. Zolang het water niet zo hoog is dat men over de weilanden kan varen valt alles goed te verdedigen. Maar 'als de hemel tegen me is, dan zal de zondvloed, want zo kun je het noemen, me verslaan, niet de vijand'. Een paar dagen later vindt de grote slag bij het Zoetermeer plaats. Ondanks de grote overmacht aan schepen weet Valdés stand te houden. Toch was er

iets veranderd in zijn opvattingen. Valdés ging er sinds 1573 vanuit dat het breken van de dijken het definitieve verlies van het land zou betekenen. Het land zou dan weer teruggegeven worden aan de zee. Nu de rebellen daar zelf mee waren begonnen, laat hij Requesens weten dat als die dat wil, hij het land verder onder water kan zetten: 'want zij zijn begonnen en als ze volharden in hun hardnekkige rebellie dan verdienen ze het om te verdrinken'.

Op 21 september moet hij de dijk bij Zoetermeer verlaten want de zeilschepen voeren al over de weilanden. Je kunt het platteland nu met reden een oceaan noemen, zo schrijft hij. Ook heeft hij gehoord dat de huizen in Delft, Rotterdam en Gouda onder water staan en hij begrijpt niet waarom men drie steden ten onder laat gaan om er één te redden. Hij noemt dat 'een zeer vreemde oplossing van duivelse koppigheid door kwade rebellen'. Zijn toon is weer iets scherper. Als Requesens hem toestemming geeft, dan zal hij de sluisen bij Maassluis openzetten en zal alles onder water komen, 'en zullen al die slechte mensen verdrinken want ze verdienen niet minder straf dan dit'. Ondertussen zijn er nieuwe berichten uit Leiden over de honger. Degenen die uit de stad komen zien er uit als doden. In de lange brief van 23 september ging het weer over de onderhandelingen. Iedere dag was er contact tussen La Roche, inmiddels stadhouders van Holland, en de burgemeesters van de stad. Valdés werd daar volledig buiten gehouden. De Leidenaren wilden niet meer met hem spreken, de Nederlandse bestuurders in dienst van Filips II evenmin. Wel beseftte hij dat nu de Leidenaren op de hoogte waren van de komst van de ontzettingsvloot, ze niet meer zouden ingaan op een aanbod tot overgave. Ondertussen stonden zijn Spaanse manschappen tot aan de knieën in het water en werden ziek, wilden de Duitse soldaten niet van plaats veranderen als ze geen geld kregen, en waren de Walen aan het plunderen geslagen. Valdés bleef echter moed houden, of beter gezegd, moed uitstralen, in zijn brieven aan Requesens: 'de problemen die zich aandienen, het zijn er veel en zeer grote, maar ze doen mij de moed niet verliezen'. Van 25 en 27 september hebben we dan nog twee brieven van Requesens aan Filips II.⁶⁸ De landvoogd was nog steeds bezig met de onderhandelingen. Hij liet de koning weten dat hij zelf zijn twijfels had over gratie voor de Leidenaren; er waren immers geen soldaten in de stad en het verzet was dus de beslissing van de burgerij geweest. Misschien was het beter om ze allemaal te doden zodat de andere steden ook niet zouden volharden in hun verzet met het idee dat ze altijd nog genade konden krijgen. Hij wist ook niet of hij bij een akkoord zijn troepen in bedwang kon houden, want de soldaten hielden het juist zo lang vol omdat ze hoopten op een mogelijke plundering. Na Valdés was nu de mening van Requesens verhard en hun houding begon zeer te lijken op die van de hertog van

Alva. Op 27 september stelde Requesens de koning voor om de rebellen met water en vuur te gaan bestrijden.

Het eerste bericht over het ontzet op 3 oktober kwam van betaalmeeester Alameda in Utrecht die op 4 oktober op de hoogte was gebracht door een Spaanse kapitein. Requesens hoorde ervan op 7 oktober via een koerier van de graaf van La Roche. Pas op 10 oktober stuurde hij een brief met het slechte nieuws aan de koning. Valdés had toen nog steeds niets van zich laten horen.⁶⁹ We hebben van onze commandant pas weer een brief uit Den Haag van 17 oktober en van 22 oktober uit Haarlem, maar in beide brieven gaat het om de actualiteit van de strijd en blikte hij niet terug op het ontzet van Leiden.⁷⁰ Op 22 oktober schreef de koning vanuit Madrid een brief aan Requesens waarin hij antwoordde op de vragen over een verandering van strategie.⁷¹ Het is een prachtige brief waarin het koninklijke bestuur zijn afwegingen laat zien. De bewoners moesten streng gestraft worden, maar de koning wilde zijn onderdanen toch zo zacht mogelijk behandelen. Onder water zetten zou de andere gewesten schade toebrengen. Het verbranden van alle dorpen zou verstandiger zijn want dan hadden de rebellen niets meer om te eten en moesten ze wel vertrekken. De brief besluit met een bijzondere conclusie. Alle voor- en tegens zijn besproken, maar de koning laat de keuze aan Requesens om naar bevind van zaken te handelen. Let op, dit is de vaak als zeer autocratisch afgeschilderde Filips II. De koning wist op 22 oktober overigens niet dat Leiden al ontzet was. Op 6 november schreef Requesens aan de koning dat hij de stadhouder van Holland en Valdés opdracht had gegeven om een aantal dijken door te breken, maar dat ze er voor moesten zorgen dat Amsterdam en Haarlem geen schade opliepen.⁷² Er was ondertussen een munterij uitgebroken onder de Spaanse troepen van Valdés. Het is het begin van een boeiende correspondentie tussen de commandant en de leiders van de muiters waarvan voor de periode tussen 6 november 1574 en 18 februari 1575 een kleine dertig brieven van Valdés bewaard zijn gebleven.

Tot 27 november zat hij nog in Den Haag. Daarna vinden we hem achtereenvolgens in Beverwijk, Muiden, Utrecht, Amersfoort en Maastricht. In eerste instantie hadden de muiters hem huisarrest gegeven en wachters voor zijn deur geplaatst, maar hij ontsnapte uiteindelijk aan hun aandacht. Het is een bijzondere discussie waarbij Valdés gevangen zat tussen het verdedigen van de belangen van de vorst en de bescherming van de bevolking aan de ene kant, en de belangen van zijn troepen aan de andere. Graag had ik uitgeweid over deze unieke brieven, maar dat zou hier te ver voeren. Ook na de beëindiging van de munterij werd de situatie in de Nederlanden alleen maar moeilijker voor de Spaanse troepen en na de dood van Requesens liep het uit op een open oorlog tussen hen en de troepen van de illegaal bijeen gekomen

Los res
mayor S.

Aqui ha venido el municionero con
una orden en escrito y ordenado de que
cada dia a las once de la mañana se
esta en la plaza tres mil e dos mil
y quinientos pomes a la dia y estando
tan floaca la municion y por ende
alos alemanes y a los otros no es
posible que se de tanto pan, de se
me q' otros estos dias ha dado mil
y quinientos pomes y q' han bay
tado de. m. l. con un y ad mas
tan q' no se puede mas de lo que
se puede y es necesario por
de la municion factada a tre
mente. de cada. 22. de g.
genc vaet me escribe q' da cada
dia a los de la que de sus tor fact
650 pomes y quatro botas de
cebada y q' de fortuna se les ha
factado ni factada

Juan de Valdes

9. Handgeschreven brief van Valdés aan de muitende soldaten. Instituto de Valencia de Don Juan, Madrid: envío 32, caja 45, 211.

Staten-Generaal. De beruchte Spaanse Furie van Antwerpen van 4 november 1576 was het gevolg. In 1577 verlieten alle Spaanse troepen de Nederlanden, waaronder dus ook Francisco de Valdés. Hij kwam echter weer snel terug als vrijwilliger toen de nieuwe landvoogd, Jan van Oostenrijk, daarom vroeg. Daarna diende hij nog enige tijd onder landvoogd Alexander Farnese als commandant van het tercio van Sicilië dat betrokken was bij het beleg en de inname van Maastricht in 1579. Zo eindigde zijn loopbaan toch nog met een overwinning. In 1580 keerde hij met zijn tercio terug naar Italië waar hij in hetzelfde jaar zou overlijden.⁷³ In het toneelstuk van de beroemde Spaanse toneelschrijver Lope de Vega over de inname van Maastricht komt Valdés niet voor als personage. Daarentegen vinden we hem wel in diverse toneelstukken over het ontzet van Leiden, zoals die van Jacob Duyym en Reinier Bontius.⁷⁴ Valdés is mede door die werken voor eeuwig verbonden met Leiden, en met zijn liefde voor Magdalena. Hij dankt zijn faam aan zijn grootste nederlaag. Dat had hij zelf vast graag anders gezien.

Het bovenstaande vormt het eigen verhaal van Francisco de Valdés, gereconstrueerd uit zijn brieven: een Spaanse beroepssoldaat van lage komaf die het onder Alva tot generaal wist te brengen. Afgezien daarvan zouden we hem kunnen zien als exemplarisch voor de Spaanse militairen in de Nederlanden. Zijn verblijf in de Nederlanden in de jaren tot 1572 zag hij vooral als een soort verbanning, ver weg van huis en haard. Hij wilde terug naar Spanje, zoals voor het huwelijk van zijn dochter. Nadat de Opstand was losgebarsten ging hij steeds vaker het woord rebellen gebruiken, al betrof het specifiek de kleine groep opstandelingen. Hij wist immers dat een groot deel van de Nederlanders aan de kant van de koning stond. Hij verwachtte mede daardoor dat de opstand snel bedwongen zou zijn. Vooral tijdens zijn verblijf in Den Haag was hij zeer positief over de bevolking. Tegelijkertijd hoorde hij berichten over de grote onderlinge verdeeldheid binnen Leiden. Het laat zien dat de Nederlandse Opstand echt een burgeroorlog was. Eigenlijk pas na het doorbreken van de dijken zien we de toon van Valdés omslaan. Dan wordt zijn beeld van de Nederlanders steeds negatiever en ziet hij het onder water zetten van het land als een goede straf. Zij waren er immers mee begonnen. Het onderscheid tussen de goede en de slechte Nederlanders vervaagt. De brieven van Valdés laten ook zien dat het bestuur van Filips II in de Nederlanden eveneens onderling verdeeld was. Zo had hij kritiek op andere militaire bevelhebbers zoals Don Frederik, maar vooral tussen de Spaanse legerleiding en Nederlandse bestuurders zoals de graaf van La Roche was er in 1574 weinig liefde meer over. De Nederlandse Opstand was geen nette strijd tussen de goeden en de slechten, maar een burgeroorlog waarin iedereen zich zo goed mogelijk staande probeerde te houden. Voor Valdés en zijn manschappen ging het ook om overleven.

Bijlage Brieven van Francisco de Valdés (1573-1574)

13 juni	Ouderkerk aan de Amstel
16 juni	Amsterdam
18 juni	Ouderkerk aan de Amstel en Loenen
19 juni	Loenen en Wilnis
20 juni	Mijdrecht
22 juni	Harmelen
16 juli	Harmelen
29 juli	Alphen aan den Rijn
31 juli	Alphen aan den Rijn
2 augustus	Alphen aan den Rijn
3 augustus	Oude Wetering
5 augustus	Oude Wetering
6 augustus	Sassenheim en opnieuw Oude Wetering
29 augustus	Alphen aan den Rijn
31 augustus	Alphen aan den Rijn
2 september	Alphen aan den Rijn
3 september	Alphen aan den Rijn
9 september	Harmelen
24 september	Harmelen
4 oktober	Zegveld; Harmelen op de buitenkant
11 oktober	Beverwijk
19 oktober	Egmond
27 oktober	Beverwijk
29 oktober	Hillegom en Katwijk
31 oktober	Den Haag
2 november	Den Haag
8 november	Den Haag
9 november	Den Haag
13 november	Leiderdorp
16 november	Den Haag
18 november	Den Haag
19 november	Den Haag
20 november	Den Haag
26 november	Den Haag

28 november	Den Haag
1 december	Den Haag
7 december	Warmond
15 april (1574)	Nijmegen
2 mei	Utrecht
28 mei	Den Haag
9 augustus	Den Haag
14 augustus	Wilsveen
21 september	Zoeterwoude
23 september	Zoeterwoude / voor Leiden
17 oktober	Den Haag
22 oktober	Haarlem

Noten

- 1 Els Kloek, *Kenau & Magdalena. Vrouwen in de Tachtigjarige Oorlog* (Nijmegen 2014).
- 2 Het onderzoek voor deze lezing is gedaan binnen het NWO-project 'Facing the enemy. Spanish army commanders during the first decade of the Dutch Revolt'. Ik wil Leonor Álvarez Francés en Beatriz Santiago Belmonte bedanken voor hun hulp. Gedrieën proberen we de Spaanse commandanten een plaats in de geschiedenis van de Nederlandse Opstand te geven.
- 3 Luis de Valdés, 'Memorias de Asturias' (1622), Biblioteca Nacional de Madrid, manuscrito 11.457. Editie José María Patac de las Traviesas, *Memorias de Asturias* (Gijón 1978); Gregorio Menéndez Valdés, *Avisos históricos y políticos I* (Madrid 1774) 145, 147; Lucía Fernández Secades, *Los Valdés. Una casa nobiliaria en el Gijón de los siglos XVI y XVII* (Oviedo 2009).
- 4 Juan Luis Sánchez Martín, 'Valdés, Francisco de', in: *Diccionario Biográfico Español* 48 (Madrid 2013), 914-920.
- 5 Juan de Silva aan Gabriel de Zayas, Lissabon 9-5-78. *Colección de Documentos Inéditos para la Historia de España* (CODOÍN) XL (Madrid 1862) 5-6; Archivo General de Simancas (AGS), Negociado de Estado, 396.
- 6 Sánchez Martín, 'Valdés'.
- 7 Twee briefjes van Filips II aan Alba, ongedateerd in Madrid, 2-2-71. Estado, 547, f. 54, AGS; Alba aan Filips II, Brussel, 23-3-71. Duque de Alba ed., *Epistolario del III duque de Alba, don Fernando Álvarez de Toledo* (Madrid 1952) III.
- 8 Brieven van Valdés aan Alba en aan Albornoz, Wilsveen, 14-8-74, Archivo de la Casa de Alba (AA), C.54-74 en C.54-75.
- 9 Albornoz aan Alonso Díaz de Aguilar, 22-10-74, AA, C.66-54b; Albornoz aan Francisco de Valdés, 22-10-74, AA C.66-54c. Zie ook Alba, *Epistolario*, 600-601. Zie ook Valdés aan Albornoz, Amersfoort, 6-1-75, AA, C.54-77.
- 10 Valdés aan Filips II, Antwerpen, 18-4-75, AGS, Estado 563, f. 39.
- 11 Kloek, *Kenau*, 263.
- 12 Rafael Ródenas Vilar, *Vida cotidiana y negocio en la Segovia del siglo de oro. El mercader Juan de Cuellar* (Valladolid 1990) 66; Raymond Fagel, *De Hispano-Vlaamse wereld. De contacten tussen Spanjaarden en Nederlanders 1496-1555* (Brussel en Nijmegen 1996) 362; Nikos Agellakis, 'Civilian lives in wartime: Spanish merchants in Antwerp during the Dutch Revolt', ongepubliceerde masterscriptie Universiteit Leiden (2017), 55; V. Vázquez de Prada, *Lettres marchandes d'Anvers II* (Parijs 1960) 111-112, 117-118, 128-130.
- 13 Vázquez de Prada, *Lettres marchandes II*, 189-190.
- 14 Zie ook Valdés aan Albornoz, Den Haag, 8-11-73, AA, C.54-57.
- 15 Alba aan Filips II, Nijmegen, 19-12-72, Alba, *Epistolario III*, 259-264; Fernández Secades, *Los Valdés*, 115-117.
- 16 Valdés aan Filips II, Antwerpen, 18-4-75, AGS, Estado, 563, f.39.
- 17 CODOÍN XXX, 442. Londoño aan de hertog van Alburquerque, 26-4-68.
- 18 Sánchez Martín, 'Valdés'.
- 19 Antonio Trillo, *Historia de la rebelión y guerras de Flandes* (Wenen en München 2008); Bernardino de Mendoza, *Comentarios de las guerras de los Países Bajos*, Biblioteca de autores españoles XXVIII (Madrid 1948) 411, 425, 435.
- 20 Jorge Sáenz Herrero, 'Humanismo militar en el siglo XVI: Sancho de Londoño y su Discurso sobre la forma de reducir la disciplina militar a mejor y antiguo estado', *Berceo* 163 (2012) 59-82.
- 21 Fernando González de León, 'Doctors of the military discipline: technical expertise and the paradigm of the Spanish soldier in the Early Modern Period', *Sixteenth Century Journal* 27 (1996) 61-85.
- 22 Fernando González de León, 'Doctors', 68-70.
- 23 Geoffrey Parker, *The army of Flanders and the Spanish Road 1567-1659*, 2e druk (Cambridge 2004) 153.

- 24 Francisco de Valdés, *Espejo y disciplina militar* (Madrid 1989) 70-71.
- 25 Raymond Fagel, 'The duke of Alba and the Low Countries, 1520-1573', in: Maurits Ebben, Margriet Lacy-Bruijn en Rolof van Hövell tot Westerfliet ed., *Alba. General and servant to the crown* (Rotterdam 2013) 256-287, 271-274.
- 26 Valdés aan Albornoz, Deventer, 25-6-71 en 12-8-71. AA, C.54-18 en C.54-19.
- 27 Mendoza, *Comentarios*, 447; Alba, *Epistolario* III, 90, Albornoz aan Valdés, Brussel, 17-4-72. AA, C.27-40; Alva aan Filips II, Brussel, 24-6-72 en 19-12-72, Alba, *Epistolario* III, 149, 259; Sánchez Martín, 'Valdés', 916.
- 28 Valdés aan Alva, Ouderkerk, 18-6-73, AA, C.54-24.
- 29 Valdés aan Alva, Loenen, 18-6-73, AA, C.54-22.
- 30 Valdés aan Albornoz, Loenen, 19-6-73, AA, C.54-27.
- 31 Valdés aan Alva, Wilnis, 19-6-73, AA, C.54-28.
- 32 Twee brieven van Alva aan Valdés, Utrecht, 20-7-73, AA, C.65-151 en C.65-152. Alba, *Epistolario* III, 465-466.
- 33 Valdés aan Alva, Alphen aan den Rijn, 29-7-73, AA, C.54-33.
- 34 Valdés aan Alva, Oude Wetering, 3-8-73, AA, C.54-36; Valdés aan Albornoz, Oude Wetering, 5-8-73, AA, C.54-37 en Oude Wetering, 6-8-73, AA, C.54-38.
- 35 Brieven van Valdés aan Albornoz en Alva, Alphen aan den Rijn, 31-8-73, AA, C.54-41 en C.54-42.
- 36 Valdés aan Albornoz, Harmelen, 3-9-73, AA, C.54-46.
- 37 Valdés aan Alva, Harmelen, 4-10-73, AA, C.54-48.
- 38 Valdés aan Albornoz, Beverwijk, 11-10-73, AA, C.54-49; Arjaan Wit, Marleen Riool en René van Doorn, *Rond de schans van Valdez te Leiderdorp tijdens het beleg van Leiden 1573-1574* (Leiderdorp 2004) 18.
- 39 Valdés aan Albornoz, Beverwijk, 27-10-73, AA, C.54-51.
- 40 Valdés aan Albornoz en Alva, Den Haag, 31-10-73, AA, C.54-54 en C.54-55; J. Smit, *Den Haag in den geuzentijd* (Den Haag 1922) 210.
- 41 Sánchez Martín, 'Valdés', 917; Brief Requesens 9-4-74.
- 42 Wit, Riool en Van Doorn, *Rond de schans*, 21-25.
- 43 Valdés aan Albornoz en Alva, Den Haag, 31-10-73, AA, C.54-54 en C.54-55.
- 44 'Quia dominus michi ad juttor', de heer is mijn steun. Psalm 118.
- 45 Roger Williams, *Memoriën* (Utrecht 1864) 140.
- 46 Smit, *Den Haag*, 212, 215; Wouter Jacobszoon, *Dagboek*, I.H. van Eeghen ed (Groningen 1959) I, 332.
- 47 Raymond Fagel, *Kapitein Julián. De Spaanse held van de Nederlandse Opstand* (Hilversum 2011) 55-56.
- 48 Valdés aan Alva, Den Haag, 2-11-73, AA, C.54-56; Williams, *Memoriën*, 144-146; Albert Brouwer en Ingena Vellekoop, *Spaans benauwd. Strijdende geuzen en Spanjaarden in het Maasmondgebied 1568-1575* (Vlaardingen 1984) 45.
- 49 Valdés aan Albornoz, 28-11-73, AA, C.54-66. Zie ook Valdés aan Alva, Den Haag, 8-11-73 en Idem, Maassluis, 4-12-73, AGS, Estado 554, f. 157-158.
- 50 Brieven van 31-10 en 2-11.
- 51 Valdés aan Albornoz, Den Haag, 8-11-73, AA, C.54-58.
- 52 Valdés aan Alva, Leiderdorp, 13-11-73, AA, C.54-60.
- 53 Valdés aan betaalmeeester Alameda, Den Haag, 16-11-73; Valdés aan Alva, Den Haag, 18-11-73, 19-11-73 en 20-11-73, AA, C.54-61 t/m C.54-64.
- 54 Kopie van het biljet van de muitende Spaanse infanterie, 16-11-73, AGS, Estado 554, f. 155.
- 55 Valdés aan Alva, Den Haag, 20-11-73 en Valdés aan Albornoz, Den Haag, 26-11-73, AA, C.54-64 en C.54-65.
- 56 Valdés aan Alva, Den Haag, 1-12-73, AA, C.54-67.
- 57 Valdés aan Alva, Warmond, 7-12-73, AA, C.54-68. Ook Wouter Jacobszoon heeft deze berichten vernomen. Jacobszoon, *Dagboek* I, 350.

- 58 Zie ook Yolanda Rodríguez Pérez, *De Tachtigjarige Oorlog in Spaanse ogen. De Nederlanden in Spaanse historische en literaire teksten, circa 1548-1673* (Nijmegen 2003) 60.
- 59 Valdés aan Requesens, Utrecht, 2-5-74, AGS, Estado 557, 160; Graaf de la Roche, Fernando de Lannoy, aan Requesens, Utrecht 2-5-74. Gachard, *Correspondance* III, 69-70.
- 60 Valdés aan Requesens, Den Haag, 28-5-74, AGS, Estado 558, f. 37.
- 61 Requesens aan Filips II, Antwerpen, 15-5-74, Gachard, *Correspondance* III, n. 1348.
- 62 Valdés aan Requesens, Den Haag 28-5-74; AGS, Estado 558, f. 36 en 37. CODOÍN LXXV, 258-262; Raymond Fagel, *Leids beleg en ontzet door Spaanse ogen* (Den Haag 1997), 10-15.
- 63 Valdés aan Leiden, 17-6-74 en 4-9-74, UBL, Vulcanius 53.
- 64 Requesens aan Filips II, Brussel, 25-7-74. Gachard, *Correspondance* III, n. 1371.
- 65 Valdés aan Alva, Den Haag, 9-8-74, AA, C.54-72.
- 66 Valdés aan Albornoz, Den Haag, 9-8-74, AA, C.54-73. Vergelijkbare brieven van Valdés aan Alva en Albornoz, Wilsveen, 14-8-74, AA, C.54-74 en C.54-75.
- 67 Valdés aan Requesens (deel in samenvatting en deels in kopie), Zoeterwoude, 15, 17, 18, 21 en 23 september 1574. AGS, Estado 560, f. 91-94.
- 68 Requesens aan Filips II, Antwerpen, 25-9-74 en 27-9-74, Estado 560, f. 41 en 73; Gachard, *Correspondance* III, n. 1406 en 1408.
- 69 Alameda aan Requesens, Utrecht, 5-10-74, AGS, Estado 560; Requesens aan Filips II, Antwerpen, 10-10-74, AGS, Estado 560. Gachard, *Correspondance* III, n. 1410 en n. 1414.
- 70 Valdés aan Requesens, Den Haag, 17-10-74 en Haarlem, 22-10-74, AGS, Estado 560, f. 2-3.
- 71 Filips II aan Requesens, Madrid, 22-10-74, AGS, Estado 561; Gachard, *Correspondance* III, n.1415.
- 72 Requesens aan Filips II, Brussel, 6-11-74, AGS, Estado 560. Gachard, *Correspondance* III, n. 1421.
- 73 Sánchez Martín, 'Valdés'.
- 74 Cobi Bordewijk, 'Lof zij den helden'. *Vier eeuwen Leidse stedentrots op het toneel* (Den Haag 2005).

